

V. RYBAKOVIENĖ

ASMENINIS APSISPRENDIMAS IR DOROVĖS STEREOTIPAI

Kalbant apie dorovinį žmogaus pasirinkimą, galima skirti du susijusius, bet kartu ir savarankiškus aspektus. Pirmiausia dorovė - tai žmogaus autentiško apsisprendimo sritis. Čia jos esmė. Be žmogaus vidinio apsisprendimo laisvės negali būti ir dorovinės atsakomybės: žmogus negali būti atsakingas už sprendimus ir veiksmus, kurie nuo jo nepriklauso. Individo dorovinį pasirinkimą bei apsisprendimą rodo ir tai, kad tose pačiose praktinėse situacijose skirtingi žmonės gali pasiegti skirtingai.

Tačiau dorovė - tai ne tik žmogaus asmeninio apsisprendimas, bet ir socialinis reiškinys, įvairios socialinio gyvenimo normos, teisingumo principai bei vertybės. Kitaip sakanči, tam tikra išorinė žmogaus atžvilgiu "medžiaga" sudaro asmeninio pasirinkimo bendrą sąlygą.

Savo ruožtu ši išorinė žmogaus atžvilgiu dorovė - gana sudėtingas socialinis reiškinys: tai įvairūs papročiai, paprotinio pobūdžio normos, žmonių grupių elgesio stereotipai, viešoji nuomonė. Kita vertus, dar yra ideologizuotos vertybės, socialinio teisingumo principai, visuomenei keliami tikslai: gerovė, laisvė, pažanga, socialinė tvarka ir t.t. Pirmuoju atveju konkreti, uesloginė žmonių veikla bei jos vertinimai tartum sutampa. Antruoju atveju susiduriame su principais kaip labai idealia sfera, kuria remdamiesi galime vertinti ir pačius papročius.

Tarp dorovės, kaip asmeninio apsisprendimo, ir dorovės, kaip "išorinio" žmogaus atžvilgiu reiškinio, egzistuoja pastovi įtampa, judėjimas: žmogus, individualiai rinkdamasis vertybes, daugiau ar mažiau atsižvelgia į socialinių normų sistemą ir šitaip savo elgesiu veikia ją.

Teorijos plotmėje tai pasireiškia kaip subjektyvizmo ir reliatyvizmo, iš vienos pusės, bei objektyvizmo ir absoliutizmo koncepcijų - iš kitos, priešštata. Vienu atveju pabrėžiama tai, kad iš faktų negalima kildinti vertinimų, kad filosofiniai tyrinėjimai neutralūs vertinimo atžvilgiu, kad vienintelis ir galutinis dorovės autoritetas yra tik konkretūs žmogus. Alternatyviniu požiriu - dorovės reikalavimai gali būti kildinami iš tam tikrų socialinio elgesio standartų, viešosios nuomonės, teorinių principų ir t.t. Kitaip sakanči, egzistuoja objektyvus, nuo žmogaus nepriklausomas dorovės sąvokų ir žmogaus elgesio kriterijus. Todėl filosofiniai tyrinėjimai, padedantys atrasti vieną ar kitą dorovinio elgesio kriterijų, nėra moraliskai neutralūs.

Mūsų epochos dorovinė situacija taip pat formuojama šių dviejų bent iš pirmo žvilgsnio priešingų tendencijų. Ši situacija atsispindi ir socialinėje filosofijoje bei etikoje. Žmogus, kaip dorovinio pasirinkimo kriterijus bei pradinis laukas, vienu ar kitu aspektu skelbiamas I. Kanto, XVIII a. anglų moralistų bei XIX a. utilitaristų

pažiorose, šiuolaikinėje emotyvinėje etikoje bei egzistencializmo filosofijoje.

Tačiau jau keli šimtmečiai individualizmo rėgėjas su savo pliusais ir minusais ardo šias vienareikšmes hierarchines struktūras, tradicines žmogaus valdmenų ir pareigų sistemas. Šis procesas individualizuoja žmogų, didina jo laisvo apsisprendimo galimybes.

Kaip prisimename, viduramžiais feodalizmas buvo tipiškasis vienareikšmių socialinių normų bei religinių vertybių dominavimo atskiro žmogaus atžvilgiu pavyzdys. Čia nėra aplamai "gero" žmogaus ar aplamai "gero" veiksmo, o yra "feodalo", "būdžiauninko" ar "kunigo" gerumas ir pareiga. Suprantama, kad šiomis sąlygomis žmogaus asmeninio dorovinio apsisprendimo galimybės yra ribotos.

Kita vertus, mes esame įpėdiniai ir kuriame naujas, gerai integruotas dorovines struktūras. Tokių struktūrų pavyzdžiais gali būti primitivūs krikščionizmas, puritonizmas, demokratijos tradicijos, socializmo principai, tautos gerovė, totalitarinio mąstymo apraiškos. Kiekvienoje iš šių dorovių yra apibrėžti bendri doroviniai visuomenės tikslai, tam tikra taisyklių visuma, vertybių sąrašas. Atskirų dorovinių struktūrų tikslai, taisyklės ir vertybės skiriasi. Sakysim, konservatyvioji katalikybė paklusnumą autoritetams traktuoja kaip vertybę, o demokratinis socializmas patį nuolankumą laiko viena iš ydų. Puritonizmui taupumas yra didžiausia dorybė, o tingumas - didžiausia yda; tradiciniam aristokratizmui pasiturimas gyvenimas - dorybė ir t.t. Pavyzdžiui, šiandien žmogui gali iškilti socializmo ir taušškumo principų, socialinės evoliucijos ir labiau radikalių permainų priešstatos, kitos panašios problemos.

Didėjantis individualizmas, žmogiškojo apsisprendimo laisvė, iš vienos pusės, ir apibrėžtų vertybių, stereotipų egzistavimas - iš kitos, sudaro šiuolaikinio žmogaus dorovinę kokią jį. Susidaro galimybė pasirinkti tam tikrą dorovinių vertybių stereotipą arba būti laisvam šio pasirinkimo atžvilgiu, būti vienos iš šių dorovių "viduje" arba stovėti šalia jos.

Šią priešstatą galima paillustruoti dviem kraštuotais pavyzdžiais. Socializmo, kuris buvo kurtamas mūsų šalyje, sąlygomis dorovės svorio centras, bent jau iki paskutinio laikotarpio, iš žmogaus buvo perkeltas į moralinių lozungų ir normatyvinių reikalavimų sritį. Nuolat buvo akcentuojamos išorinės žmogaus atžvilgiu vertybės: pasiaukojimas socializmo idėjoms, lojalumas ir meilė socialistinei tėvynei ir pan. Tai šiandien vadiname stalinistine dorove. Prieštata jai gali būti egzistencialistinė mąstysena, kuri skelbia, kad gyvenimas pagal iš anksto žinomus stereotipus yra dorovinės atsakomybės atsisakymas, aklo tikėjimo aktas. Dorovinio veiksmo pasirinkimo šaltinį jie aptinka žmogaus prigimtyje: sąmoninga būtybė skiriasi nuo daikto savo laisve bei šios laisvės suvokimu.

Tačiau toks griežtas asmeninio apsisprendimo ir dorovės, kaip socialinio reiškinio, supriešinimas, vieno ar kito požurio absoliutinizmas neatsispindi visos jų tarpusavio santykių realybės. Ta įtampa, kuri egzistuoja tarp dorovės, kaip asmeninio apsisprendimo, ir socialinio gyvenimo normų bei principų, išreiškia pačių socialinių santykių prieštarą bei kintamumą. Todėl bet kurio kraštuotinio požurio absoliutizavimas prieštarauja tiek socialinei, tiek dorovinei praktikai.

Santykiškai stabiliais visuomenės raidos laikotarpiais doroviniai reikalavimai dažnai kildinami iš nusistovėjusių socialinių normų, daugumos pripažintų socialinio teisingumo principų. Tačiau grįžtant senosioms socialinio gyvenimo formoms, suvryta ir vienareikšmis dorovinis žodynas, apibrėžtų taisyklių ir pareigų sistema. Kartu

susidaro tarytum koks dorovinis vakuumas. Tuomet ir ima rasti įvairios reliatyvistinės koncepcijos, į pirmą vietą iškyla žmogus, jo prasmės problema. Arba: žmogaus autentiško pasirinkimo vertybių absorbuojimas į socialinių normų sistemą ir priešingai lengviau vyksta labiau atvirose, demokratinėse nei patriarchalinėse sustabarėjusiose ar mūsų laikų totalitarinėse visuomenėse. Senų, tradicinių patriarchalinių struktūrų trimas naujaisiais laikais, vis didėjanči individualaus apsisprendimo laisvė anaipat nereiškia, kad žmogus tampa visiškai laisvas "išorinės" dorovės atžvilgiu. Ir šiuolaikinėse visuomenėse egzistuoja įvairių socialinių grupių bei junginių (pagal profesijas, išsilavinimą, etninę priklausomybę) ir atitinkami įvairūs dorovinio elgesio stereotipai bei modeliai, pagal kuriuos orientuojami atskirų žmonių veiksmai. Net tais atvejais, kai žmogus tartum atsisako socialinio elgesio stereotipų ir remiasi vien savo autentiška prigimtimi, jis nėra pasmerktas doroviniam solipsizmui. "Prigimtinis" žmogus - taip pat socialinis žmogus. Iki savo autentiško pasirinkimo jis nėra "nuogas". Mūsų socialinė praeitis determinuoja tą dorovinį žodyną, kuriuo remdamiesi ir pasirenkame. Todėl kiekviena socialinio gyvenimo forma sukuria ir savo prigimties paveikslą, atskirų žmonių veiksmai. Net tais atvejais, kai žmogus tartum atsisako socialinio elgesio stereotipų ir remiasi vien savo autentiška prigimtimi, jis nėra pasmerktas doroviniam solipsizmui. "Prigimtinis" žmogus - taip pat socialinis žmogus. Iki savo autentiško pasirinkimo jis nėra "nuogas". Mūsų socialinė praeitis determinuoja tą dorovinį žodyną, kuriuo remdamiesi ir padarome savo pasirinkimą. Todėl kiekviena socialinio gyvenimo forma sukuria ir savo prigimties paveikslą.